

LEIDSE MILIEURAAD

p/a Vondellaan 44
2332 AG Leiden
06 – 443 93 268
bosmanr52@gmail.com
twitter@lmraad

Leiden, 19 februari 2020

Aan het College van Burgemeester en Wethouders
t.a.v. wethouder voor Duurzame Verstedelijking, Ruimte & Wonen
Mevr. F. Spijker
Stadhuisplein 1
Leiden

Betreft: **Advies over Handelingsperspectief Energie Transitie
Gebouwde Omgeving**

INLEIDING

Bij brief van 13 januari j.l. kenmerk Z/19/1461202 vraagt u ons advies over het raadsvoorstel Handelingsperspectief gemeente Leiden in de energietransitie¹. Naast het onderbouwende rapport van Berenschot¹ stuurt u ook de “uitvoeringsagenda energietransitie gebouwde omgeving 2020-2023” toe. U geeft in het raadsvoorstel aan dat de organisatorische uitwerking van de uitvoeringsagenda wordt gedaan in het *programmmaplan*. Dit programmaplan wordt in het eerste kwartaal van 2020 opgesteld. De uitvoeringsagenda en het programmaplan samen resulteren in het “Uitvoeringsprogramma Energietransitie Gebouwde Omgeving 2020-2023”.

Omdat het Uitvoeringsprogramma nog niet beschikbaar is spitsen wij het advies toe op het raadvorstel zelf. Bij deze advisering besteden wij graag ook met name aandacht aan de context waarin dit voorstel op dit moment kan worden beschouwd.

Het “Handelingsperspectief Energie Transitie” (in het vervolg afgekort HET) is een vervolg op het Duurzaamheidsprogramma 2016-2020. Tijdens de uitvoering van dit programma zijn de ingrijpende en in potentie maatschappelijk ontwrichtende risico’s van de klimaatverandering steeds duidelijker geworden en is de urgentie om handelend op te treden sterk toegenomen. Willen we binnen de ‘veilige’ marge van de 1,5 C opwarming blijven dan kan er geen moment gewacht meer worden met het nemen van maatregelen. Het Akkoord van Parijs getuigt daarvan alsook het Nederlandse Klimaatakkoord.

Uit het nu uitbrengen van uw voorstellen maakt de LMR op dat u van deze urgentie doordrongen bent en dat mede om die reden Berenschot is gevraagd te adviseren het handelingsperspectief van de gemeente te formuleren. Daadwerkelijke vertaling in het Uitvoeringsprogramma Energietransitie is wat ons betreft “the proof of the pudding”. Wij pogen daarom in ons advies dan ook vooral aanbevelingen en bouwstenen voor dat Uitvoeringsprogramma aan te dragen.

ALGEMEEN

Berenschot heeft een systematische analyse gemaakt van de stappen die Leiden i.h.k.v de energietransitie gezet heeft en komt daarbij tot de conclusie dat er alle aanleiding is naar een andere rolopvatting te groeien. Uw College pakt die handschoen op met uw streven naar een meer regisserende en presterende rol. De invulling daarvan laat zich in het raadsstuk nog maar beperkt zien. De nota die nu voor ons ligt komt over als een – belangrijke - tussenstap, tussen de Warmtevisie uit 2017, de afspraken i.h.k.v de Omgevingsvisie en het Energie-Akkoord Holland Rijnland in. Doordat niet tegelijk met het raadsvoorstel het Uitvoeringsprogramma op tafel ligt, ontstaat het risico van tijdsverlies. Een

---

¹ Eindrapportage Berenschot d.d. 29 oktober 2019: “Handelingsperspectief gemeente Leiden in de energietransitie”.

proactieve opstelling is juist nu, ter gelegenheid van deze tussenstap nodig om (mede) sturing te kunnen geven aan zowel de RES, de lokale en regionale warmte transitieagenda en ook de instrumentatie krachtens de Warmtewet 2.0. Leg uw wensen duidelijk op tafel! Ook waar het gaat om de benodigde financiering.

Dat de gemeente zich nu op een kantelpunt bevindt begrijpt de LMR volkomen. Dat er dan sprake is van handelen in onzekerheid, ook dat is onvermijdelijk. Dat ontslaat de gemeente echter niet van de plicht om alvast die maatregelen ter hand te nemen die overduidelijk zijn, en daar waar het instrumentarium nog ontbreekt aan te geven wat nodig is. Bijv. waar men de ruimte van de Omgevingswet wil gebruiken om maatwerk te leveren. Of wat men graag zou willen realiseren met de Warmte Wet 2.0. Uit de brief van minister Wiebes die hij hierover eind december 2019 aan de Kamer stuurde valt immers te lezen dat de gemeente veel meer sturingsmogelijkheden krijgt dan nu het geval is.²

Aanbeveling 1. Gezien de mogelijke nog sterk wijzigende omgevingsfactoren (met name wetgeving en verhoopte extra financiële instrumenten op Rijksniveau en daar naast de technologische ontwikkelingen die nu in de pijplijn zitten) bevelen wij aan:

- te starten met een zo concreet mogelijk uitvoeringsprogramma voor de komende 2 jaar binnen de nu duidelijke krijtlijnen;
- parallel daaraan een procesaanpak die meteen reageert op met name te noemen externe factoren zodra dat opportuun kan worden geacht; dit in de vorm van (wederom uiterst concrete) aanvullende uitvoeringsprogramma's.

Ambitie HET

NU duidelijk wordt wat de gemeente wil en dat er een geloofwaardige planning moet worden gemaakt die leidt tot een CO2-neutrale stad met een daarbij behorende – evenzeer geloofwaardig – uitvoeringsprogramma, is ons inziens verder uitstel niet verantwoord. Ook omdat het Duurzaamheidsprogramma 2016-2020 naar onze inschatting niet die resultaten heeft opgeleverd die men beoogde. Zie de bijlage waarin de LMR zelf, zo goed en zo kwaad dat kon o.b.v. openbare cijfers, een globale analyse heeft gemaakt. Wij hebben deze analyse gemaakt omdat in HET een dergelijke evaluatie ontbreekt. Terwijl wij aannemen dat er over de periode 2015 – 2019 waarin het programma gelopen heeft gegevens zijn over het bereikte resultaat (aantallen verduurzaamde woningen (onderscheiden naar huur en koop), welke labelstappen, hoeveel panelen en andere hernieuwbare bronnen e.d.). Indien en voor zover deze er zijn bevelen wij aan om de resultaten alsnog toegankelijk te maken. Zodat voor de nu beoogde vervolgaanpak een hanteerbare “nulmeting” beschikbaar komt die het mogelijk maakt deze volgende fase effectief te monitoren.

Het realiseren van een CO2-neutrale stad vraagt de inzet van de gehele stad. Bewoners, bedrijven en instellingen die actief zijn in deze stad, allen moeten handelen en waar nodig samen met de gemeente dit doen. In de afgelopen periode heeft de gemeente daartoe een viertal Green Deals afgesloten:

- Green Deal ‘Verduurzaming Leidse Schoolgebouwen; ondertekend door 12 van de 17 Leidse schoolbesturen en de gemeente
- Green Deal ‘Duurzaamste Kilometer’: ondertekend door 17 partijen
- Green Deal ‘Zero Emission Stadslogistiek’: ondertekend door de gemeente
- Green Deal ‘Zeeheldenbuurt’: naar een energieneutrale wijk.

Het lijkt de LMR van het grootste belang dat bij de vertaling van de voornemens in concrete acties bekend is wat de afgelopen 4 jaar hebben opgeleverd. Dan is er een helder startpunt en kan er bovendien lering getrokken worden uit de ervaring van de nu achter ons liggende fase. Daarbij vragen wij graag aandacht voor de observatie van Berenschot: “Er is geen gezamenlijke gerichtheid op het behalen van een gezamenlijke doelstelling en er is sprake van veel strategisch gedrag op lokaal niveau.”³

Aanbeveling 2. Kom met een evaluatie van de Duurzaamheidsagenda 2016-2020. Analyseer de successen, presenteer behaalde prioriteiten en geef aan wat beter had gekund, wat nodig was geweest om achtergebleven doelen wel te realiseren. Betrek daarin ook de Green Deals die zijn afgesloten.

---

² Zie Tweede Kamer 2019-2020 Duurzame ontwikkeling en beleid. Kaderstuk 30 196-694

<https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=fbf9497e-b97d-45e3-b227-ffee0698cb78&title=Voortgang%20wetstraject%20Warmtewet%202.pdf>

³ Zie eindrapportage Berenschot d.d. 29 oktober 2019: “Handelingsperspectief gemeente Leiden in de energietransitie, pag. 29”

Doelen HET

In HET heeft de gemeente een drietal kwantitatieve doelstellingen geformuleerd:

- 1,5% energiebesparing per jaar
- 10% groei per jaar van de duurzame opwekking binnen de Leidse gemeentegrenzen
- 1.500 woningen per jaar van het aardgas af

Ambitueus en passend bij het doel om in 2050 een CO₂-neutrale stad te zijn. Echter HET maakt niet duidelijk of het pakket maatregelen dat wordt ingezet voldoende is om deze doelen te halen. Veelal gaat het om inspanningsverplichtingen, stimuleringsmaatregelen e.d. en weinig om resultaatverplichtingen. Daardoor is het niet goed mogelijk om het programma tijdens de uitvoering voldoende te monitoren en waar nodig bij te sturen.

Het hierboven aangehaalde citaat van Berenschot interpreteert de LMR als een gebrek aan samenhang. De LMR is benieuwd wat de gemeente van dit oordeel vindt en had graag voorstellen in HET gezien om die samenhang wel te realiseren en de betrokken partijen wel hun verantwoordelijkheid te laten nemen. Wat het behalen van de doelstellingen onzekerder maakt.

De LMR erkent de omvang van de opgave om de stad CO₂-neutraal te krijgen. Een opgave die minstens zo groot is als de renovatie-opgave in de jaren '70. De LMR erkent dat er nog veel onzeker is, dat vergroting van draagvlak nodig is, dat de ontwikkeling van de technologie hard gaat en dus niet alles nu hoeft en kan gebeuren. Dus richt U op dat wat wel kan, op die stakeholders die U wel kunt beïnvloeden en sturen en desnoods dwingen. Daarbij hoort een uitvoeringsorganisatie die dit waar kan maken. Die de handen ineen slaat met alle stakeholders, waaronder ook bedrijven, en de partners van Holland-Rijnland. Bundel uw krachten.

Aanbeveling 3. Richt t.b.v. de realisatie van Leiden CO₂-neutraal een slagvaardige uitvoeringsorganisatie op. Doe dat samen met de stakeholders in de stad en de regio en neem gezamenlijk verantwoordelijk hiervoor.

Ten behoeve van de concretisering van regie- en prestatierol gaan wij in het vervolg van ons advies graag nader in op de hoofddoelen die uw College formuleert.

Doel: 1,5% energiebesparing per jaar

Verwacht van de woningcorporaties een gezamenlijke en geïntegreerde inspanning voor hun Leids bezit die meer is dan een optelsom van ieders afzonderlijke planning. Een plan dat met elkaar is gemaakt, dat in de tijd is afgestemd en daadwerkelijk invulling geeft aan de Startmotor die uit het Klimaatakkoord voortvloeit.

Een sterke regierol van de gemeente bij het "aanzwengelen" van de startmotor van de transitie vloeit voort uit het klimaatakkoord. Wij bevelen aan om die rol veel explicieter in te vullen, zodat vooraf heel duidelijk wordt welk "bod" u van de corporaties verwacht. Vertaal uw doelstellingen t.a.v. energiebesparing en woningen die van het aardgas af moeten naar een gekwantificeerde eis waaraan "het bod" van elke afzonderlijke corporatie moet voldoen, zowel in meerjarig perspectief als per afzonderlijk jaar. En vraag U af of de Woningwet(art. 44) hierbij behulpzaam kan zijn. De huidige afspraken zijn nu beschreven als gemiddelden voor het hele corporatiebezit. De LMR kan zich voorstellen dat de voortgang per complex wordt getoetst.

Aanbeveling 4. Vraag de woningcorporaties om een gezamenlijk en geïntegreerd bod te maken dat beantwoordt aan uw wensen en eisen voor energiebesparing en aardgasvrije woningen

En dat zou ook moeten gelden voor de andere verhuurders in de stad. Ook met grote particuliere verhuurders moeten dergelijke afspraken gemaakt worden.

Met particuliere woningbezitters zal dit niet gaan. En toch zal ook hier er sprake moeten zijn van minder vrijblijvendheid. De Warmtewet 2.0 zal naar onze verwachting daartoe al meer mogelijkheden bieden. Maar ook daarzonder kan met een krachtige wijkaanpak veel meer resultaat worden gerealiseerd dan nu het geval is. Regie is ook daar noodzaak.

Professionaliseer de wijkambassadeurs, blijf energiecoaches opleiden en zorg ervoor dat hun activiteiten samen met andere wijkacties, gemeentelijke acties en uitingen centraal gecoördineerd worden. Medewerking van bewoners is zeer gebaat bij eenduidigheid en tijdigheid van de communicatie. Waar mogelijk is ook een ontzorging van de bewoners – gebruikmaken van alle toepasselijke regelingen blijft voor velen een aanmerkelijke hobbel – van groot belang.

Aanbeveling 5. De door ons bepleite uitvoeringsorganisatie zou die daadkrachtige uitvoering en bijbehorende ontzorging van de bewoners als een van zijn kerntaken moeten beschouwen.

Doel: 10% groei duurzame energieopwekking per jaar

De mogelijkheden om binnen de Leidse stadsgrenzen duurzame energie op te wekken zijn beperkt. Voor grootschalige opwekking is eigenlijk geen plaats dus zal het moeten komen van zon op daken, die naast energieopwekking ook als groene daken gebruikt kunnen worden (al dan niet in combinatie), geothermie en warmte uit oppervlaktewater en rioolwater. De nota besteedt daaraan de nodige aandacht en noemt ook initiatieven die aanspreken. Zoals 1 zonnepaneel per Leidenaar, het beschikbaar stellen c.q. geschikt maken van de eigen gebouwen voor zonne-energie en onderzoek naar alternatieve vormen van warmte-opwekking. De LMR ondersteunt die van harte. Integreer de uitvoering t.b.v. de energietransitie met die van vergroenen en biodiversiteit. Een groei-doelstelling die uitgaat van een relatief laag uitgangspunt heeft het risico dat het kwantitatieve einddoel te laat wordt gerealiseerd. In de bijlage schatten wij in dat de doelstelling van 14% lokaal en duurzaam opgewekt uit het Duurzaamheidsprogramma 2016-2020 waarschijnlijk niet gehaald kan worden in 2020 omdat er in 2018 slechts 1,9% is behaald. De 10% groei per jaar betekent, uitgaande van de stand in 2018, dat er in 2050 slechts ca. 40% duurzame energie zal zijn behaald.

Aanbeveling 6. Wij roepen u dan ook op om krachtig in te zetten op het realiseren van de regionale duurzame energiedoelstellingen i.h.k.v. de RES. Als het in Leiden niet kan dan elders in de regio. Wij pleiten ervoor dat u daartoe de handen ineen slaat met de bewoners, energie coöperaties en bedrijven in de regio opdat die kunnen participeren in nieuwe installaties en minstens voor 50% eigenaar worden cf. het Klimaatakkoord. Een daarop toegesneden uitvoeringsorganisatie lijkt ons het overwegen waard, zo mogelijk aangevuld met denk- en menskracht van de stakeholders.

Doel: 1.500 woningen aardgasvrij per jaar

Waarschijnlijk het meest ingrijpende onderdeel van HET. Onontkoombaar voor de bewoners, direct ingrijpend op de woonomstandigheden. Dat vraagt om zorgvuldigheid en om duidelijkheid. Maar biedt ook kansen. Voor de aanpassing van de woningen komt u 'achter de meter'. Een unieke gelegenheid om woningen energiezuiniger en comfortabeler te maken. Het moment om bewoners een aantrekkelijk aanbod te doen. Bijv. door de kosten voor de bewoners te begrenzen, naar het voorbeeld van de wijk Heindijk⁴ waarmee Rotterdam nu is gestart. Juist hier is allerwege de opvatting dat een extra financiële impuls van Rijksweg zeer wenselijk is. Het lijkt ons – er van uitgaande dat u deze opvatting (ook in de VNG-reactie op het klimaatakkoord verwoord) deelt - goed dit ook in het raadsstuk duidelijk te uiten.

In uw aanpak krijgt Leiden Zuid-West het voortouw. Het perspectief voor de andere wijken komt echter in HET niet terug. Terwijl in het kader van de Warmtevisie reeds een transitie-agenda gepresenteerd werd. Het is van groot belang dat deze duidelijkheid snel wordt gegeven; in ieder geval in het Uitvoeringsprogramma. Omdat dit past bij uw inzet op intensievere samenwerking met partners in de wijk, bevelen wij het volgende aan:

Aanbeveling 7. Maak gebruik van uw regisserende rol en benader en stimuleer actief VVE's, bewonersgroepen en wijkverenigingen om samen met de gemeente (presterende rol) energieopwekking en afkoppeling van het gas te onderzoeken. Hetgeen goed past bij uw inzet op intensievere samenwerking met partners in de wijk.

Daar, waar warmte uit het stadsverwarmingsnet de vervangingsoptie voor aardgas is, is er samenhang met de vervanging van het riool. De LMR is er mee bekend dat de gemeente dit op elkaar wil afstemmen, en ondersteunt dat van

---

⁴ <https://www.rotterdamenergiebesparing.nl/dev/uitgebreid-artikel/faq-pendrecht-aardasvrij>

In Heindijk betalen de bewoners ca. 10% van de aansluitkosten op het warmtenet van ca. €14.000,- per woning.

harte. Waaraan wij zouden willen toevoegen om rioolvervanging zo lang als technisch verantwoord is uit te stellen totdat duidelijk is of een wijk/buurt aangesloten kan worden op het net.

Mede het oog op dit laatste beveelt de LMR aan om te versnellen daar waar al duidelijk is dat wijken aan het net aangesloten kunnen worden en gedetailleerde plannen te maken. Ga hier alvast de dialoog aan met de bewoners en begin participatietrajecten.

Tot slot

De LMR is positief over het feit dat Uw College deze nieuwe fase van het transitieproces meer handelingsgericht wil ingaan. Meer regie, meer presteren is echt nodig. Zonder gaat het niet. De keuzen die u maakt ondersteunen wij. Onze aanbevelingen zijn vooral gericht op een zo resultaatgericht mogelijke invulling voor zowel de korte termijn – dit en volgend jaar al – als de termijn daarna, als meer duidelijk wordt over wetgeving, financiële middelen en techniek. Het biedt de mogelijkheid om de werk- en denkkraft te mobiliseren die het realiseren van een CO2-neutrale stad nu eenmaal vraagt. De transitie is urgent en complex, dus zijn maatregelen urgent en niet simpel. De LMR realiseert zich dat en ondersteunt de gemeente hoe dan ook in zijn streven deze transitie tot een succes te maken.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized 'R' followed by a horizontal line that tapers to the right.

Rob Boerée, voorzitter

Bijlage: Energieprestaties Leiden

Bijdrage LMR ten behoeve van een beeld van de actuele en beoogde (2016 respectievelijk 2020) energieprestaties van Leiden

(deels onderbouwd door: <https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard>).

Doelen Duurzaamheidsagenda 2016-2020

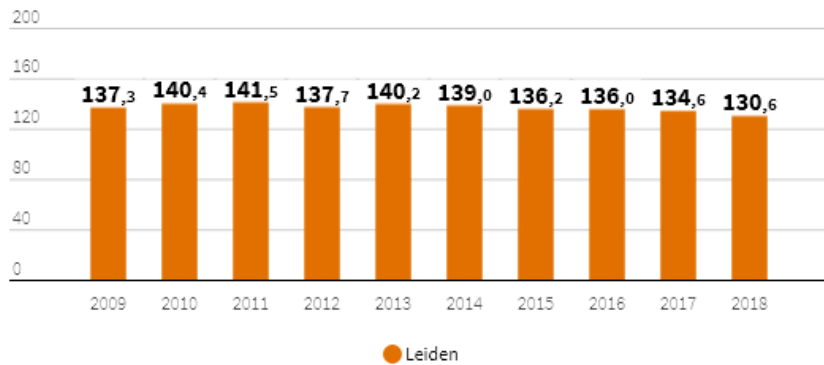
- 14% lokaal en duurzaam opgewekt in 2020:
behaald in 2018: 1,9% hernieuwbare elektriciteit / 35TJ (vgl. Klimaatmonitor / berekening RWS) ofwel 2,0% hernieuwbare energie totaal. Zie ook onderstaande diagrammen.
- In 2020: 20% CO2 besparing t.o.v. 1990 (lastig te verifiëren omdat niet duidelijk is hoe hoog de CO2 uitstoot in 1990 was)
CBS schrijft hier <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/37/co2-uitstoot-in-2017-gelijk-aan-die-in-1990#id=undefined>, dat in 2017 de CO2 uitstoot in Nederland op hetzelfde niveau gedaald is als in 1990. In een tabel van CBS wordt weergegeven, dat Leiden in 2016 op de 11e plaats (na Amsterdam en voor Den Haag) staat qua CO2 uitstoot met 20,7kg/m² (de gemiddelde uitstoot in Nederland was in 2017 (evenals in 1990): 4,4kg/m² - dat moet in 2020 = 20% minder = 3,52 kg/m² zijn). Hoe hoog de Leidse uitstoot in 1990 is onbekend, maar uitgegaan van 20,7kg/m² is 20% minder ca. 16kg/m² (dat is dan nog wel ca. 5 keer het landelijk gemiddelde).
- 1,5% energiebesparing per jaar:
De cijfers in de klimaatmonitor laten in de periode tussen 2015 en 2018 een lichte *stijging* zien in het energiegebruik t.b.v. warmte en een lichte *daling* in het elektriciteitsverbruik. De 1,5% per jaar zijn echter in de achterliggende periode niet gehaald. Zie ook diagrammen

Doelen Handelingsperspectief energietransitie / uitvoeringsagenda

- 1,5% energiebesparing per jaar
o Zie hierboven
- Stijging van 10% op de lokale duurzame energieproductie per jaar.
In 2018: 1,9% duurzame energie (elektriciteit). Het startpunt is dus vrij laag. Daar 10% van levert een stijging op van ca. 0,2% per jaar. In bijgevoegde Excel-grafiek is te zien hoe beoogde productie cf het geformuleerde doel tot 2050 eruit ziet. In 2050 kan dan 40% van de benodigde energie lokaal en duurzaam worden geproduceerd.
- 1500 woningen per jaar van het gas af gemiddeld
geen relevante gegevens gevonden.
- Iedere burger 1 zonnepaneel
Zonnestroom: 2018: 28 TJ totaal in Leiden. Dat zijn 7.777.778 kWh. Aangenomen één PV paneel wekt ca. 280kWh op = 27.777 PV-panelen. Op 1 januari 2018 woonden er vgl. CBS <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70748ned/table?ts=1580847239697> in Leiden 124.306 mensen. Dat is dus 4,48 mensen per paneel in 2018.

Totaal elektriciteitsgebruik Woningen

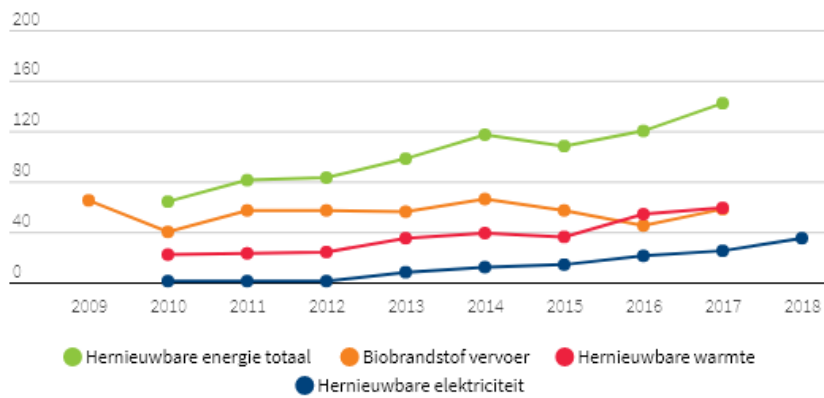
miljoen kWh

Bron: Berekening RWS | 2009 - 2018

Bekende hernieuwbare Energie

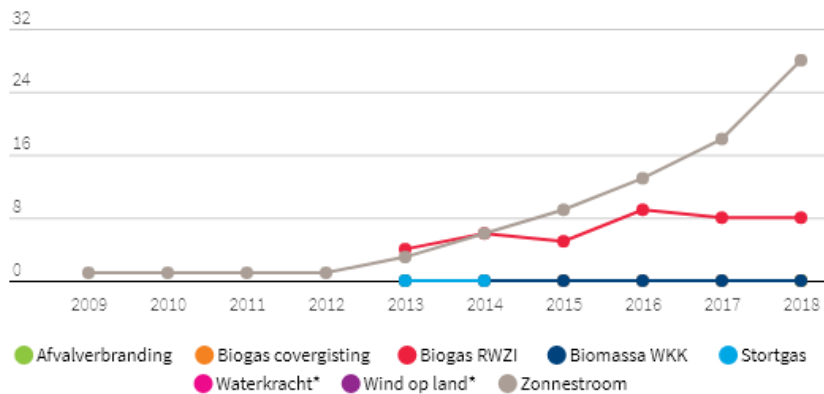
Leiden, TJ

Bron: Berekening RWS | 2009 - 2018

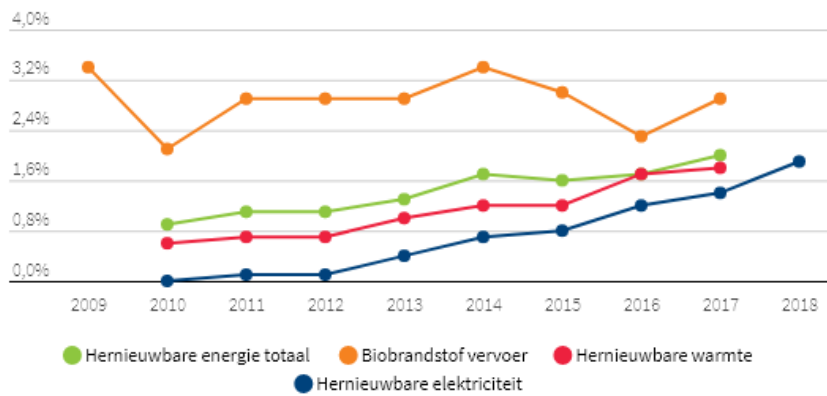
Bekende hernieuwbare elektriciteit

Leiden, TJ

Bron: meerdere bronnen | 2009 - 2018

Percentage bekende hernieuwbare energie Leiden

Bron: Berekening RWS | 2009 - 2018

10% stijging van de lokale duurzame energie

